

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

“FÜYUZAT” JURNALINDA QƏRB ƏDƏBİYYATI MƏSƏLƏLƏRİ

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **İnci Səməddin qızı Nəcəfova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Bakı Mühəndislik Universitetinin Azərbaycan dili və pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

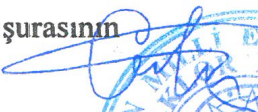
Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü
Kamran İmran oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Nizami Tağı oğlu Məmmədov

filologiya elmləri doktoru, professor
Elman Hilal oğlu Quliyev

filologiya elmləri doktoru, dosent
Əlizadə Bayram oğlu Əsgərov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Seyfəddin Gülverdi oğlu Rzayev

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Nizami Şamil oğlu Adışirinov

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, dosent
Leyla Kamran qızı Məmmədova

TƏDQIQAT İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. “Azərbaycan ən qədim zamanlardan dinlərin, dillərin və mədəniyyətlərin təmas və ünsiyyət yeri olmuşdur” (Heydər Əliyev). Elm və mədəniyyət nümayəndələrinə etina və qayğı ilə yanaşan ulu öndərin bu fikri Ə.Hüseynzadənin “Türkləşmək! Müasirləşmək (Avropalaşmaq)! İslamlaşmaq!” ideologiyası ilə də səsleşir. Bu şüarın yönəltdiyi istiqamətdə milli-mənəvi tariximizin M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, Mirzə Kazım bəy, N.Vəzirov, Ə.Hüseynzadə, C.Məmmədquluzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Sabir, Ö.F.Nemanzadə, M.Ə.Rəsulzadə, M.T.Şahmurov, Ə.Topçubaşov, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyli kimi şəxsiyyətlərinin, “Əkinçi”, “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, “Şərqi-Rus”, “Molla Nəsrəddin”, “Həyat”, “Füyuzat”, “Dəbistan”, “Şəlalə”, “Yeni füyuzat” və s. kimi qəzet və jurnallarının öyrənilməsi, dərindən araşdırılması tariximizin tədqiqi, mənəvi dəyərlərimizin – dilimiz, dinimiz, və mədəniyyətimizin keçdiyi mərhələlərin dərk edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1906-1907-ci illərdə 32 sayı çapdan çıxmış “Füyuzat” jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatı, incəsənəti, mədəniyyəti, ictimai-siyasi fikri, fəlsəfi-ideoloji düşüncəsi tarixində çox böyük rol oynamışdır. İstər dünyanın, istərsə də Şimali Azərbaycanın daxil olduğu Rusiyanın ictimai-siyasi fikir, maddi-iqtisadi baxımdan təlatümlü dövründə nəşr olunan bu jurnal Azərbaycan milli-ictimai düşüncəsinə ciddi şəkildə təsir edərək, onun milli məhəvərlər üzərində inkişafına təkan vermişdir. Təkcə Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının nəhəng mütəfəkkiri sayılan Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərliyi altında çap olunan jurnal öz ətrafında dövrünün tərəqqipərvər ziyalılarını birləşdirərək, onların fəaliyyətini xalqın tərəqqisi istiqamətində vahid hədəfə kökləmişdir. “Füyuzat” jurnalı qısa bir dövr ərzində Azərbaycanın milli ədəbi, ictimai, fəlsəfi, siyasi həyatında aydın ədəbi cərəyana çevrilə bilmişdir.

“Füyuzat” jurnalı bütün fəaliyyəti boyunca Ə.Hüseynzadənin “Türkləşmək! Müasirləşmək (Avropalaşmaq)! İslamlaşmaq!” ideologiyasının ruhunda fəaliyyət göstərmişdir. Türk tarixini dərindən mənimsəmiş Ə.Hüseynzadə nə türklüyə sadəcə – etnik

mənsubiyyət göstəricisi, nə də İslama sadəcə – dini mənsubiyyət göstərici kimi baxırdı, onları müsəlman türkün bütün etnopsixoloji potensialını hərəkətə gətirə biləcək stixial enerji qaynaqları hesab edirdi. O, aydın şəkildə dərk edirdi ki, türk-islam ruhunun müasirləşməyə, dünyanın müasir inkişaf modellərini mənimsəməyə və öz həyatına tətbiq etməsinə böyük ehtiyacı vardır. Ə.Hüseynzadənin irəli sürdüyü bu üç şüar Azərbaycan və digər türk-müsəlman xalqlarının milli inkişaf tarixinin bütün keçmişini və gələcəyini özündə ehtiva edirdi. Mütəfəkkirin bu səpkili fikirləri füyuzat ədəbi məktəbinin digər aydın fikirli yazarlarının da düşüncələri ilə üst-üstə düşürdü. Bunun üçün də “Füyuzat” jurnalı onda çap olunmuş bütün materiallarla həmin şüarları inikas etdirmişdir. Jurnalda Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əhməd Kamal, Abdulla Sur, Əhməd Raiq, Yusif Ziya Talıbzadə, Abbas Səhhət, Həsən Səbri Ayvazov, Əliağa Həsənzadə, Səid Səlməsi, Abdulla Cövdət, Tofiq Fikrət və s. kimi qələm sahiblərinin müxtəlif mövzulu yazıları dərc edilmişdir.

Ə.Hüseynzadə və onun fikirdaşları əsərlərində dünya mədəniyyətini sadəcə təbliğ etmir, onun nailiyyətlərindən öyrənmək zərurətini irəli sürürdülər. Ə.Hüseynzadə müasir şairlərə məsləhət görürdü ki, şeir yazmaq üçün dünya klassiklərinin *“əsərlərinə müraciət edib, bunları türkcəmizə nəql edib, xalqımıza bildirsinlər”*. Milli bədii fikri dünya ədəbiyyatı hesabına daha da inkişaf etdirib irəlilətmək Ə.Hüseynzadənin məqalələrinin ən mühüm tərəflərindən idi. Dünya ədəbiyyatının düzgün mövqedən dərk baxımından Ə.Hüseynzadənin Şillerin “Qaçaqqlar”, “Vilhelm Tel”, Şekspirin “Hamlet”, Hötenin “Faust”, Bayronun “Çayld-Hapold” və s. bu kimi əsərlərin tərcümələri haqqında yazıları onların vacibliyinin təzahürüdür.

Azərbaycançılığın, müasirləşməyin elə bir məsələsi yoxdur ki, onun kökü və mahiyyəti prinsipləri Ə.Hüseynzadə, həmçinin “Füyuzat” jurnalının fəaliyyəti ilə bağlı olmasın. Ofeliya Bayramlı, Şamil Vəliyev, Rasim Mirzə, İsa Həbibbəyli, Azər Turan, Abdulla Şaiq, Əziz Mirəhmədov, Mövsüm Əliyev, Məsməxanım Qubadova, İsrafil Hüseyn, Ağamirzə Məmmədli, Bədirxan Əhmədli, Nizaməddin Şəmsizadə, Kamal Talıbzadə, Rəfiq Zəka Xəndan,

Kamil Vəli Nərimanoğlu, Əhməd Bican Ərcilasun, Yaşar Qarayev, Xeyrulla Məmmədov, Ali Haydar Bayat, Yusuf Akçuraoglu, Hilmi Ziya Ülkən, Yavuz Akpınar, Vaqif Sultanlı Gülnarə Sadıqova, Sədaqət Həsənova, Aybəniz Əliyeva, Vüsalə Əsədzadə, Vəzufə Xudiyeva və s. kimi azərbaycanlı və türkiyəli tədqiqatçılar tərəfindən Ə.Hüseynzadənin həyatı və yaradıcılığı, həmçinin “Füyuzat” jurnalı ayrı-ayrı aspektlərdən təhlil obyektinə olmuşdur. Lakin bu yaradıcılıq və “füyuzatçı”lar yolu ilə zəngin və koloritli mahiyyətə malikdir ki, hələ də bütövlükdə öyrənilməmişdir.

Ə.Hüseynzadənin yaradıcılığında qərbçilik, dolayısıyla “Füyuzat” jurnalında Qərb ədəbiyyatı məsələləri mövzusu da araşdırmaçıların diqqətindən kənarda qalmamış, A.Şaiq, Ə.Mirəhmədov, M.C.Cəfərov, Y.Qarayev, O.Bayramlı, R.Mirzə, A.Turan, Ş.Vəliyev, S.Zeynalova, T.Abdullayeva, A.H.Bayat, Şəfiqə Çağın, H.Z.Ülkən kimi tədqiqatçılar sözügedən sahədə önəmli araşdırmalar aparmışlar. Sevil Qaraşova 2007-ci ildə “Əli bəy Hüseynzadənin yaradıcılığında Qərb ədəbiyyatı” və Günel Şıxaliyeva 2022-ci ildə “Əli bəy Hüseynzadə və Qərbi Avropa ədəbi-nəzəri fikri” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişlər. Lakin sadalanan dəyərli tədqiqatlara baxmayaraq, həm Ə.Hüseynzadənin, həm də onun füyuzatçı əqidədaşlarının elmi-nəzəri, bədii əsərlərində ayrı-ayrılıqda qərbçilik fikirlərinin əks olunması, orijinaldan edilən tərcümələrin və tərcümənin xarakterik məsələləri ilə bağlı olan fikirlər müfəssəl araşdırılmamışdır.

“Füyuzat” jurnalı öz “Avropalaşmaq!” prinsipinə uyğun olaraq Qərb mədəniyyəti, incəsənəti, siyasi-ictimai fikrinin mütərəqqi nümunələrini təqdim və təbliğ etmişdir. Jurnalda Qərb ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin haqqında ədəbi yazılar verilmiş, onların əsərləri tərcümə edilərək çap olunmuşdur. Bu cəhətdən, Qərb ədəbiyyatının jurnalın ədəbi-bədii həcmində xüsusi yeri var və həmin materialların öyrənilməsi aktualıq kəsb edir.

“Füyuzat” jurnalında Qərb ədəbiyyatı məsələlərinin öyrənilməsi”nə gəlincə qeyd edilməlidir ki, jurnalla bağlı çap olunmuş yuxarıda adları sadalanan dəyərli əsərlərdə bu məsələlərə

dəfələrlə toxunulmuşdur¹. Lakin vurğulamaq istərdik ki, məhz jurnalda çap olunmuş Qərb ədəbiyyatı nümunələri, onların təqdimi və təhlilinə dair materiallar indiyədək ayrıca problem kimi müstəqil monoqrafik tədqiqatın predmetini təşkil etməmişdir. Bütün bu cəhətlər mövcud dissertasiya işinin aktuallığını şərtləndirməkdədir.

Bunun üçün də, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının Qərb ədəbiyyatına dair araşdırmalarında əldə olunan elmi-nəzəri tezis və mülahizələrə əsaslanmaq, M.F.Axundzadə ilə başlanan və Ə.Hüseynzadə və onun füyuzatçı yoldaşları tərəfindən davam və inkişaf etdirilən qarbləşmə hərəkətinin tarixi təcrübəsinə istinad etmək çağdaş ədəbi-mədəni həyatımız, ümumkulturoloji inkişafımız üçün son dərəcə faydalıdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın obyektini “Füyuzat” jurnalında Qərb ədəbiyyatına dair çap olunmuş bədii nümunələr və ədəbiyyatşünaslıq yazıları, predmetini həmin materiallar əsasında Qərb ədəbiyyatı və ədəbi-nəzəri fikrinin nə üçün işıqlandırılması və necə təhlil olunması məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

¹ Abdullayeva, T. Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri (XX əsrin əvvəlləri) / T.Abdullayeva. – Bakı: Avropa, – 2014. – 151 s.; Əliyev, M. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, –1988, 4 mart. № 10, – s.6; Aşırlı, A. Azərbaycan mətbuat tarixi (1875-1920) / A.Aşırlı. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2009. – 349 s.; Bayramlı, O. Füyuzat (1906-1907) [transliterasiya] / O.Bayramlı. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2006. – s. III–XXIII; Bayramlı, O. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir? (Əli bəy Hüseynzadə) / O.Bayramlı. – Bakı: Mütərcim, – 1997. – 291 s.; Əliyev, K. Azərbaycan romantizminin poetikası / K.Əliyev. – Bakı: Elm, – 2002. – 272 s.; Hüseyn, İ. “Füyuzat” və milli dramaturgiya problemləri // – Bakı: Elm, – 2007. – 156 s.; Həbibbəyli, İ. “Molla Nəsrəddin” və füyuzatçılar (“Böyük ədib və mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadə” kitabında, s.217-245). – Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 2015; Qubadova, M. Əli bəy Hüseynzadə və teatr / M.Qubadova. – Bakı: Gənclik, – 2011. – 191 s.; Quliyev, V. Azərbaycan filoloji fikri və rus ədəbi-ictimai mühiti (XIX əsrin birinci yarısı) / V.Quliyev. – Bakı: – Ozan, – 2000. – 424 s.; Quliyev, V. Abdullah Cövdətin Əli bəy Hüseynzadəyə məktubları / “525-ci qəzet”, – 2016, – 19 mart, – s.14-17; Mirzə, R. Türkçülüynün babası / R.Mirzə. – Bakı: – 2000. – 172 s.; Şaiq, A. Xatirələrım / A.Şaiq. – Bakı: Gənclik, – 1973. – 363 s.; Turan, A. Əli bəy Hüseynzadə / A.Turan. – Moskva: Salam press, – 2008. – 280 s.; Vəliyev, Ş. “Füyuzat” ədəbi məktəbi / Ş.Vəliyev. – Bakı: Elm, – 1999. – 444 s.; Talıbzadə, K. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi 1800-1920-ci illər / K.Talıbzadə. – Bakı: (Şərq-Qərb), – 2015. – 535 s.; Qarayev, Y. Seçilmiş əsərləri: [5 cildə] / Y.Qarayev. – Bakı: Elm, – c. 4. –2016. – 776 s.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd “Füyuzat” jurnalında Qərb ədəbiyyatı məsələlərinin tədqiqidir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllini nəzərdə tutur:

1. “Füyuzat” jurnalında Avropa və rus ədəbiyyatına baxışın təhlili;
2. İ.V.Hötenin ilk dəfə Azərbaycan oxucusuna “Füyuzat” jurnalında təqdim olunmuş “Faust” əsərinin tərcümə və tərtib prinsiplərinin tədqiqi və digər tərcümələrlə müqayisədə poetik-tekstoloji analizinin aparılması;
3. Jurnalda Avropa romantizm cərəyanının qərbçilik görüşlərinin təhlili.

Tədqiqat metodları. “Füyuzat” jurnalı həm ictimai-fəlsəfi fikir, həm də ədəbi-bədii düşüncə baxımından Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi hadisəsidir. Bu da ona ilk növbədə tarixi kontekstdə yanaşmağı nəzərdə tutdurur.

“Füyuzat” jurnalı Azərbaycan mədəniyyət tarixində öz yeri olan, özünü həm müasir mətbuat, həm də çağdaş ictimai-fəlsəfi və ədəbi-bədii baxımdan digər mətbuat orqanları və fikir cərəyanları içərisində təsdiq etməyə çalışan bir mətbuat orqanı idi. Bu da jurnalda Qərb ədəbiyyatı məsələlərinin öyrənilməsinə müqayisə baxışı tələb edir. Bu cəhətdən dissertasiyada əsasən *tarixi-müqayisə* və *təhlil* metodu tətbiq olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. “Füyuzat” jurnalı fəaliyyət göstərdiyi qısa müddət ərzində Qərb bədii ədəbiyyatı və ədəbi-nəzəri fikrinin ən parlaq nümayəndələrini Azərbaycan oxucusuna təqdim etməyi bacarmışdır.
2. Jurnalda Qərb bədii ədəbiyyatı ilə bağlı çap olunan bütün materiallar jurnalın baş redaktoru və ideoloqu Ə.Hüseynzadənin milli tərəqqinin üç maddədən ibarət şüarının “Müasirləşmək – Avropalaşmaq” formulunun reallaşmasına xidmət etmişdir.
3. “Füyuzat” jurnalında Qərb ədəbiyyatına dair çap olunmuş materiallar ədəbi-nəzəri baxımdan yüksək poetik göstəricilərə malikdir. Çünki bu əsərlər Qərb və Şərq ədəbiyyatına yaxşı bələd olan müəlliflər tərəfindən yazılmışdır.
4. Jurnalda “Türkləşmək! İslamlaşmaq! Avropalaşmaq!” modelinə uyğun olaraq çap olunmuş Qərb ədəbi-bədii fikrinə aid

materiallarda ifrata varılmamış, jurnal Qərb ədəbiyyatı və ədəbi-nəzəri fikrinə aydın milli və ədəbi mövqedən yanaşaraq, ifrat hallarına öz münasibətini bildirmiş, ifrat qərbçilik meyllərinə qarşı çıxmışdır.

5. “Füyuzat” jurnalında Avropa ictimai tərəqqi modelində türkləşmək və islamlaşmaq ideyalarının təbliği sağlam ideoloji-mədəni platformaya əsaslanmış, nə dar millətçilik, nə də dar fanatik-dinçilik, məzhəbçilik xarakteri daşmışdır.

6. Jurnalda Qərb ədəbiyyatına dair çap olunmuş bədii yazılar Qərb bədii düşüncəsinin mütərəqqi nümunələrini əhatə etmiş və onların çap edilməsində əsas məqsəd Azərbaycan xalqının maariflənməsinə və milli tərəqqisinə xidmət etmək olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada problemin həlli istiqamətində bir çox yeni elmi nəticələrə nail olunmuşdur. Biz onları aşağıdakı kimi təqdim etməyi məqsədə müvafiq hesab edirik:

– Ə.Hüseynzadənin “Şiller” məqaləsinin qərbçilik görüşləri kontekstində analizi aparılmışdır;

– Ə.Hüseynzadənin “Tolstoyluq” konsepti haqqında baxışlarının ədəbi-estetik, bədii-fəlsəfi mahiyyəti müəyyənləşdirilmişdir;

– L.N.Tolstoyun “Tanrıyamı, yoxsa Qarunamı xidmət etməli” əsərinin Əliağa Həsənzadə tərəfindən tərcümə edilməsi və tərtib xüsusiyyətləri öyrənilmişdir;

– “Füyuzat” jurnalının İ.V.Höte yaradıcılığına və “Faust” əsərinə müraciətinin ədəbi-fəlsəfi, ictimai-milli zəmini müəyyənləşdirilmişdir;

– İ.V.Hötenin “Faust” əsərinin digər tərcümələrlə müqayisəli təhlili aparılmışdır;

– “Füyuzat” jurnalında romantizm cərəyanının qərbçilik görüşləri təhlil olunmuş, əsas cəhətləri müəyyənləşdirilmişdir;

– Avropalaşmaq yolunda Ə.Hüseynzadə və A.Cövdətin Qərbə yönələrək inkişaf konsepti təhlil edilmişdir;

– V.Şekspirin “Yuli Sezar” faciəsinin “Füyuzat” jurnalında çap olunmasının məqsəd və məramı müəyyənləşdirilmiş. Əsərə Avropa və Türkiyə ədəbi-nəzəri fikri kontekstində baxış həyata keçirilmiş, Mestrius Plutarxin “Paralel yaşamlar” adlı tarixi əsəri ilə müqayisəli təhlili aparılmışdır və s.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi həm nəzəri, həm də praktiki aktuallığa malikdir. Tədqiqatın *nəzəri əhəmiyyəti* onda əldə olunmuş nəticə və yeniliklərdən problemlə bağlı gələcək tədqiqatlarda istifadə imkanları ilə şərtlənir.

Dissertasiya işinin *praktiki əhəmiyyəti* ondan ali məktəblərin filologiya fakültələrində Avropa ədəbiyyatının, mətbuat tarixinin tədrisi zamanı köməkçi dərs vəsaiti kimi istifadə perspektivi ilə müəyyənləşir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyada əldə olunmuş nəticə və yeniliklər müəllifin Azərbaycanda və ölkə xaricində Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda çap etdirdiyi məqalələrdə, o cümlədən beynəlxalq və yerli konfransların materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Mühəndislik Universitetinin Azərbaycan dili və pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın mövzusu Bakı Mühəndislik Universitetinin Elmi Şurasının 19.02.2016-cı il tarixli (protokol №QU-15000-000/158) və Respublika Əlaqələndirmə Şurasının 27.05.2016-cı il tarixli (protokol № 4) protokollarının qərarları ilə təsdiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 7 səhifə, 12029 işarə, I fəsil 47 səhifə, 90465 işarə, II fəsil 39 səhifə, 65070 işarə, III fəsil 43 səhifə, 79583 işarə, Nəticə hissəsi 6 səhifə, 11592 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna olmaqla, 258737 işarədir.

DISSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri göstərilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqat metodları, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslı **“Füyuzat” jurnalında Avropa və rus ədəbiyyatına münasibət** adlanır. Bu fəsildə XIX əsrin sonu XX əsrin

əvvəllərində Şərq aləminin geriliyini aradan qaldırmağın mühüm yollarından biri olaraq avropalaşmağı, yəni Qərb sivilizasiyasının və mədəniyyətinin əldə etdiyi nailiyyətlərə yiyələnməyi irəli sürən maarifçi realistlər və romantiklər ilk olaraq rus ədəbiyyatına, daha sonra isə rus ədəbiyyatının da bəhrələndiyi Avropa ədəbiyyatına üz tutmaqlarından bəhs olunur. Bu vasitə ilə Avropa elm və mədəniyyətinin ayrı-ayrı nümunələrinə, o dövrün müasir nailiyyətlərinə dərinlən bələd olur və yeni inkişaf səviyyəsinə qovuşurdular. Tədrisən ümumdünya sivilizasiyasına inteqrasiya olunmaq üçün imkan və şərait yaranırdı. Özü Qərb azadfikirliliyi və maarifçiliyindən bəhrələnən və getdikcə zənginləşən düşüncə insanların mədəniyyəti, elm və incəsənəti Azərbaycan xalqına mütərəqqi təsir göstərirdi. Rusiya və Avropaya açılan elm, maarif və mədəniyyət pəncərələri Azərbaycanı dünya standartlarına uyğunlaşmağa yönləndirirdi. V.Quliyev yazır: *“XIX əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatının ümumdünya ədəbi prosesi ilə əlaqələri yeni məzmun və xarakter almağa başlamışdı. Bu isə təkcə milli ədəbiyyatın dünya miqyasına çıxması ilə şərtlənmirdi, eyni zamanda həm də onun forma-məzmun, janr-üslub, ideoloji-dünyagörüşü baxımından əhəmiyyətli dərəcədə yeniləşməsinə təkan verirdi”*².

Danimarka tənqidçisi və görkəmli ədəbiyyatşünas alimi Georg Moris Brandes (1842-1900) “XIX əsr ədəbiyyatı və onun başlıca cərəyanları” kitabında yazırdı: *“Ən istedadlı xalqın dahisi də ilhamını ümumdünya bəşəri təcrübədən almalıdır. Bu dahi öz ixtiyarına buraxılıanda solur, öləyir. Yalnız başqa millətlərin dahiləri ilə ünsiyyət və yaxınlıq ona həmişə tərəvətli qalmaq üçün qüvvə verir”*³.

“Füyuzat” jurnalında Avropa və rus ədəbiyyatı ilə bağlı çap olunmuş elmi və bədii materiallar jurnalın baş redaktoru Ə.Hüseynzadə və ümumən füyuzatçıların sahib olduqları aydın ictimai-siyasi, ədəbi-estetik görüşlərin ümumi ruhuna uyğun materiallardır. Ə.Hüseynzadə türkləşməyi, islamlaşmağı və Avropalaşmağı xalqın tərəqqisinin əsas şüarı elan etmişdi. Bu cəhətdən “Füyuzat”da çap olunan bütün

² Quliyev, V. Abdulla Cövdətin Əli bəy Hüseynzadəyə məktubları // “525-ci qəzet”, – 2016, – 19 mart. – s.14-15, s.17

³ Брандес, Г. Литература XIX века в ее главных течениях / Г.Брандес. – Санкт-Петербург: – 1895. – 370 с.

materiallar həmin şüarların həyata keçirilməsinə xidmət edirdi. F.Şiller, L.N.Tolstoy kimi nəhəng simaların əsərlərinin təhlili və təqdimi xalqın maariflənməsi, müasir dünya dəyərlərini mənimsəməsi, eyni zamanda milli dəyərlərin inkişaf etdirilməsi məqsədini güdürdü.

Dissertasiyanın I fəslinin birinci paragrafı **“Şiller” məqaləsində ədəbi dil, bədii tərcümə, milli və dünya ədəbiyyatı məsələləri**” adlanır. Klassik bədii əsərlərə yüksək nəzəri-estetik tələblərlə yanaşan füyuzatçılar dünyanın və ictimai tarixin obyektiv anlamı prinsipini əsas götürdülərinə görə klassiklərin elmi-fəlsəfi, ədəbi-bədii fikir aləminə, o cümlədən, tarixi məfkurəyə, milli ideologiyaya xidmət edən dəyərlərə xüsusi diqqət yetirirdilər. “Füyuzat” jurnalı və ədəbi cərəyanı ətrafında birləşən qələm sahibləri dünyanın müxtəlif klassiklərindən danışarkən həmin mövqeyə əsaslanır, bu səpkidə ayrıca portret-oçerklər, ədəbi-tənqidi, ictimai-siyasi məqalələr yazaraq, klassik sənətkar və ictimai həyat qarşıdurması probleminin həllinə çalışırdılar. Məsələn, Əli bəy Hüseynzadə böyük alman mütəfəkkiri Fridrix Şilleri aşağıdakı kimi təqdim edirdi: *“Şiller, Höte ilə bərabər Almanıyanın ən böyük üləma və şüərasından olub Almanıya teatrını o vəqtə qədər eşidilməmiş bir dərəcəyi-təkamülə islal etdiyi kimi, asarı ilə, ələlxüsus teatra dair asarı ilə də ümum german qövminə əfkari hürriyyəti ilqa edib bu sayədə vətəninin mühəyyirül-üqul bir tərəqqiyə müəzhər edənlərdən biridir”*⁴.

Göründüyü kimi, Ə.Hüseynzadə Şiller və Höteyə sadəcə gözəl məzmunla malik bədii əsərlər yazdıqlarına görə deyil, onların yaradıcılığının milli-ictimai fikir və həyatda oynadığı rol baxımından əhəmiyyət verir. Müəllifə görə, Şiller öz əsərləri ilə german etnosuna fikir azadlığı ideyalarını təlqin etmiş və bununla da Almanıyanın tərəqqiyə nail olmasında öz rolunu oynamışdır. Məqalə ilə bağlı Müstəqil Ağayev yazırdı: *“Əli bəy Hüseynzadənin heyratamız məhəbbətlə, fəvqəladə orijinal bir istedadla bəşər mədəniyyətinin zəngin nailiyyətlərindən bəhrələnmək və təbliğ etmək təbiətindən, bu böyük sənətkarın qəlbindən gələn alovlu arzuları xalqa çatdırmaq tələblərindən doğurdu”*⁵.

⁴ Hüseynzadə, Ə. Şiller // “Füyuzat” jurnalı, – 1906. № 5, – s.77

⁵ Ağayev, M. Əli bəy Hüseynzadə və milli birlik ideyası // Azadlıq qəz. 2013, – 30 noyabr. – s.14

Ə.Hüseynzadə öz məqalələrində dünya mədəniyyətini sadəcə təbliğ etməmiş, Qərbin uğurlarını öyrənməyin zəruri olduğunu göstərmiş və müasirlərinə şeir yazmaq üçün dünya klassiklərinin əsərlərinə müraciət edib, bunları türkcəmizə nəql edib, xalqımıza bildirmələrini məsləhət görmüşdür.

I fəslin birinci paraqrafının birinci bəndi *“Fridrix Şillerin həyatı, şəxsiyyəti və yaradıcılığına baxış”* adlanır.

“Şiller” məqaləsində Ə.Hüseynzadə F.Şillerin həyatı, şəxsiyyəti, yaradıcılığı ilə bağlı ətraflı məlumatlar verir. Onun həyatı boyu yüksələn xətt üzrə inkişaf edən mənəvi dəyərlərindən, sonda böyük ustad İ.V.Hötenin yanında yer almağından bəhs edir. Ə.Hüseynzadə “Şiller” məqaləsini həm onu oxuculara tanımaq məqsədilə, həm də Qərb ədəbiyyatına, teatrına həvəs göstərən milli ziyalıları istiqamətləndirmək naminə qələmə almış, Şillerin incəsənət və teatr estetikasına dair yazdığı əsərləri tədqiq etmişdir. Bu çağırış xarakterli məqaləsində Şillerin nəinki öz xalqının mədəni inkişafında göstərdiyi xidmətlər, həm də bütün bəşəriyyətin inkişafında oynadığı rolundan söhbət açmış, onun yaradıcılıq kredosunun öyrənilməsi tövsiyə edilmişdir⁶.

I fəslin ikinci paraqrafı *“Tolstoyluq” konseptinin ədəbi-estetik, bədii-fəlsəfi təhlili*” adlanır.

Görkəmli rus yazıçısı L.N.Tolstoy da Əli bəy Hüseynzadə və füyuzatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Əli bəy Hüseynzadə Azərbaycan xalqını Tolstoy düşüncəsi, amalı, fəlsəfəsi ilə tanış etmək istəmiş, “Füyuzat” jurnalının ilk nömrəsində “Tolstoyluq nədir?” adlı məqalə çap etdirmişdir. Tolstoyun fəlsəfi görüşlərinə, dini, dünyəvi elmlərə olan yanaşmasına xüsusi bir ehtiram bəsləyən Ə.Hüseynzadə onu təkcə Rusiyanın deyil, bəlkə də bütün dünyanın ən böyük yazıçısı hesab etmiş, Tolstoyun yazdığı əsərlərin dünyanın əksər xalqlarının dilinə tərcümə olunmasını, sürətlə milyonlarca nüsxələrlə nəşr olunmasını, hər bir sözünün böyük bir diqqətlə dinlənilməsini, hər bir nəsihətinin böyük bir rəğbətlə qəbul edilməsini, fikirlərindən bütün mədəniyyət aləminin feyzyab olduğunu müasirlərinə təbliğ etmişdir.

⁶ Nağıyeva, İ.S. Ə.Hüseynzadənin “Şiller” adlı məqaləsində ədəbi-tənqidi yanaşma // AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Axtarışlar jurnalı, – 2021. №4 (41), cild 15, – s.19-25

O, Tolstoyun həyatını müəyyən mərhələlərə ayıraraq Firdovsi, Sədi və Sənai ilə müqayisə edir: *“Üç şairdən muradımız Firdövsi, Sədi və həkim Sənaidir. Asarın mənzum və mənsur olmaq kibi fərqi-zahirisinə əhəmiyyət vermiyəlim mənaya baqalım. Tolstoy ayrı-ayrı bu üç şairin heç biri degildir. Fəqət hər birində güya bir hissə alıb təbində cəm etmişdir”*⁷.

Ə.Hüseynzadənin “Tolstoyluq nədir?” məqaləsini tədqiq edən Kamal Talıbzadə ədibin fikirləri ilə razılaşmır və onu qınaq hədəfinə çevirir. O, ədibin Tolstoyun həyatını üç hissəyə ayırmasını, hər bir hissəni bir Şərq ədibi ilə müqayisə etmiş olduğu ortağ və fərqli cəhətləri barədə yazır: *“Ə.Hüseynzadənin fikrincə, Tolstoy bu şairlərin “hər birindən guya bir hissə alıb təbində cəm etmişdir”. Belə qeyri-elmi müqayisədən sonra məqalədə ədibin dini, fəlsəfi görüşləri izah edilir... ümumiyyətlə Ə.Hüseynzadə Tolstoyun yaradıcılığını dini-fəlsəfi görüşlərindən ayıra bilmir, onu, əsasən, birlikdə alır, eyniləşdirir”*⁸.

Əfsuslar olsun ki, sovet dövrü ədəbiyyatımızda xalqa “burjua ideoloq” şairi kimi tanıtılan Ə.Hüseynzadə K.Talıbzadənin şərhində də düzgün təqdim olunmur. Ya ədibi Tolstoyun yaradıcılığını dini-fəlsəfi görüşləri ilə qarışdırmaqla, ya da məqalədə qeyri-elmi müqayisə verilməsi ilə tənqid edirlər⁹.

I fəslin ikinci paraqrafının *“L.N.Tolstoyun “Tanrıyamı, yoxsa Qarunamı xidmət etməli” əsərinin tərtib və təhlil məsələləri”* adlı birinci bəndində qeyd olunur ki, L.N.Tolstoyun yalnız bir əsəri – “Tanrıyamı, yoxsa Qarunamı xidmət etməlidir?” adlı əsəri “Füyuzat”ın üç sayında dərc olunmuşdur. Əsəri Əliağa Həsənzadə tərcümə etmişdir. Həmin vaxtlar ədibin əsərləri kütləvi olaraq Azərbaycan dilinə tərcümə olunurdu. Bu cəhətdən, müdir və baş mühərrir olan Ə.Hüseynzadənin məhz bu əsəri seçib nəşr etməkdə məqsəd və məramının nə olduğu maraqlıdır.

Əliağa Həsənzadə yazır: *“Ədib və filosofi-kamil qraf Tolstoy cənablarının şərab və ümumi-müskirat və mükəyyifat əleyhində*

⁷ Hüseynzadə, Ə. Tolstoyluq nədir? // “Füyuzat” jurnalı, – 1906. № 1, – s.14

⁸ Talıbzadə, K. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi 1800-1920-ci illər / K.Talıbzadə. – Bakı: (Şərq-Qərb), – 2015. – s.292

⁹ Нагиева, И.С. Первое сравнительное представление Лева Толстого восточному сообществу в журнале «Фуюзат» // – Москва: Мир Науки, Культуры, Образования, – 2020. №2(81), – с.455-458

yazmış. ...Tərcümədən ümdə qəstimiz müskiratın məzərrət və xəbasətinə isbat və bu vəsilə ilə nəsihət və moizə etmək degildir; çünki müskiratın məzərrət və xəbasətinə məst və əyyaşların əqval və hərəkəti ən yaxşı bir dəlildir. Bununla bərabər türk, fars və ərəb dillərində müskirat əleyhində və onun maddi və mənəvi məzərrəti barəsində müsəlman üləma və hükəması tərəfindən yazılan asar və təlifət hədsiz və hesabsızdır”¹⁰. Əliağa Həsənzadə “Füyuzat”ın doqquzuncu nömrəsində bu risaləni tərcümə etməkdə və xalqa hissə-hissə təqdim etməkdə məqsədlərini bu şəkildə bildirir ki, bu tərcümə ilə zərərli vərdişlərin təsirindən danışmağı planlamırlar, çünki bununla bağlı müsəlman alim və həkimlərinin bu haqda saysız-hesabsız kitabları var. Burada məqsəd bundan ibarətdir ki, müsəlman xalqları, İslam məmləkətləri bu tip vərdişlərin ortaya çıxardığı ictimai fəsadlardan, narahatlıqdan, eyni zamanda başqa xalqlar arasında bu məsələyə oxşar və ya fərqli cəhətlərdən, ələlxusus, rus xalqının bu barədə ictimai vəziyyəti haqqında məlumat verilsin. Ə.Ağayevin də yazdığı kimi: “*L.N.Tolstoyun böyüklüyü və dahiliyi ondadır ki, ədib öz dövründəki rus cəmiyyətinin həyatını düzgün təsvir etmiş, zamanəsi haqqında həqiqəti söyləmiş, müasirliyi əsas götürmüş və müasir həyatdakı ictimai münasibətləri, rus cəmiyyətini bütün ziddiyyətləri ilə birlikdə heyratamiz dərəcədə dürüst və yüksək bədii səviyyədə əks etdirmişdir*”¹¹.

Birinci fəsildə aparılmış təhlillər göstərdi ki, “Füyuzat” jurnalında Avropa və rus ədəbiyyatı ilə bağlı çap olunmuş elmi və bədii materiallar jurnalın baş redaktoru Ə.Hüseynzadə və ümumən füyuzatçıların sahib olduqları aydın ictimai-siyasi, ədəbi-estetik görüşlərin ümumi ruhuna uyğun materiallardır. F.Şiller, L.N.Tolstoy kimi nəhəng simaların əsərlərinin təhlili və təqdimi xalqın maariflənməsi, müasir dünya dəyərlərini mənimsəməsi, eyni zamanda milli dəyərlərin inkişaf etdirilməsi məqsədini güdmüşdür¹².

¹⁰ Tolstoy, L.N. Tanrıyımı, Qarunamı xidmət etməlidir? // Tərcümə edən: Ə.A.Həsənzadə. “Füyuzat” jurnalı, – 1907. № 09, – s. 143-144

¹¹ Ağayev, Ə. Sənətkara töhfə: Dahi rus yazıçısı Lev Nikolayeviç Tolstoyun anadan olmasının 150 illiyinə həsr olunur / tərt.ed. Ə. Ağayev. – Bakı: “Yazıçı”, – 1978. – s.3

¹² Nağıyeva, İ.S. Füyuzatçıların inkişaf konsepsiyasında tərəqqi əsas keyfiyyət kimi // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr

Dissertasiyanın II fəslı “Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə “Füyuzat” jurnalında İ.V.Höte yaradıcılığı və “Faust” əsərinin tərcüməsi” adlanır.

II fəslin birinci paraqrafı “İ.V.Höte və onun ədəbi-fəlsəfi düşüncələrinə baxış” adlanır. Paraqrafda məlumat verilir ki, Almaniyada yetərinçə tanınan Hötenin həm şəxsi həyatına, həm də yaradıcılığında mühüm bir dönüş əmələ gəlir. O, 1775-ci ildə Veyman şahzadəsi, sonralar isə hersoq olan Karl Avqustun dəvəti ilə onun sarayına köçür, qalan ömrünü orada keçirir və görkəmli bir saray xadimi olur. Saray həyatının ilk vaxtları onun yaradıcılığının durğunluq dövrünü təşkil etsə də, müəyyən səyahətlər və təbiət təfəkkürlərindən sonra bir zamanlar yeni bir ictimai quruluş yaratmaq arzusu ilə köhnə dünyaya meydan oxuyan, onu məhv etmək istəyən coşqun, üsyankar Höte dönüb alman klassisizminin başçısı olur. Beləliklə, Hötenin yeni klassik üslubda yazmağa başladığı əsərlərində artıq coşqun ruhlu qəhrəman və iştirakçılar yoxdur, yaradıcılığının bu dövründə Hötenin aşağıdakı misraları sanki ona xüsusi bir şüardır:

Dünyayla bəhs etmə, dincliklə yaşa!

Özünü dərk elə, ömrü vur başa¹³.

Hötenin Şərq poeziyasına xüsusi marağı və lirik şeirin ən mahir ustadlarından sayılan böyük şair Hafiz Şiraziyə həsr etdiyi “Namütənahi” şeirində Şərq ədəbiyyatına, xüsusən, Şərq lirik şeirinə rəğbət və məhəbbəti çox aydın görünür. Hötenin təsiri ilə o zamankı alman ədəbiyyatında Şərq poeziyasına meyl və rəğbət artmış və bu səpkili bir çox əsərlər yaranmışdır. “Dünya ədəbiyyatşünaslığının qənaətinə, alman ədəbiyyatına ilk və füsunkar modern şeiri gətirmiş Hötenin yaradıcılığı XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəlində milli alman mədəniyyətində hakim mövqe tutur”¹⁴.

II fəslin “Faust” əsərinin tərcümə və tərtib məsələləri” adlı ikinci paraqrafında tərcümə və onun vacib tərəflərindən bəhs olunur.

olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Respublika elmi-praktik konfransı, – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 15 mart 2019, – s.286-288

¹³ Höte, İ.V. Seçilmiş əsərləri // İ.V.Höte. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2010. – s.768.

¹⁴ Dünya söz sənətinin karifeyi Höte: metodik vəsait / A.Əliyeva, S.Əhmədova. – Bakı: F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, – 2019. – 21 s.

“Füyuzat” jurnalının ilk nömrəsində F.Şiller və İ.V.Hötenin əzəmətli rəsmlərinin ardınca “Faust” ilk dəfə olaraq təntənəli bir surətdə Azərbaycan oxucusuna təqdim olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, Höte əsəri nəzmlə qələmə almışdır, Ə.Hüseynzadə tərcümələrində isə daha çox rəngarənglik mövcuddur. Tərcümə işinə çox ciddi – yenidən bir əsər yazırmış kimi məsuliyyətli yanaşan Ə.Hüseynzadəyə görə tərcüməçi tərcümə üçün seçdiyi əsərin ruhunu duymalıdır, yalnız dil elementləri hesabına işi uğurlu tərcümə kimi qəbul etmək mümkünsüzdür. Ona görə də Ə.Hüseynzadənin “Faust” əsərinin tərcüməsi adi bir bədii tərcümə olmaqdan çox yüksəkdə dayanır¹⁵.

Ş.Vəliyev məsələyə belə yanaşır: *“...“Faust”a böyük əhəmiyyət verilir, müxtəlif hadisə, fakt və problemlərə faustvari fəlsəfi kredo ilə yanaşmaq “füyuzat”çılar üçün müəyyən ədəbi-estetik norma halında qəbul olunurdu. Klassik ədəbi qəhrəman və sənətkarların gözü ilə çağdaş gerçəkliyə baxmaq və qiymət vermək (Həmin yaradıcılıq mövqeyini ədəbi düşüncə tərzinə keçirilməsinin ən bariz nümunəsini Ə.Hüseynzadənin “Siyasəti-fürusət” əsərində görürük)” “füyuzat”çılar üçün əsas keyfiyyət sayılsa da, faustsayağı düşüncə ayrıca önə çəkildir”*¹⁶.

Dissertasiyanın II fəslinin üçüncü paragrafı **“Faust”un Ə.Hüseynzadə tərcüməsi ilə digər tərcümələrin müqayisəli təhlili** adlanır. Qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk dəfə 1906-1907-ci illərdə “Füyuzat” məcmuəsi səhifələrində “Faust”dan bir çox parçalar Əli bəy Hüseynzadənin tərcüməsi ilə dərc olunmuşdur. Ədəbiyyatımızda professor Nəzakət xanım Ağazadənin almancadan etdiyi sətri tərcümə, (əsərin yalnız birinci hissəsi), eyni zamanda ədəbiyyatımızda zaman-zaman müraciət olunan rus dilində sətri, mənsur bədii və poetik tərcümələr (A.L.Solokovski, P.Vyenberq, N.Xolodkovski, B.Pasternak) mövcuddur. İstedadlı şairlərimizdən Əhməd Cəmil yuxarıdakı adları

¹⁵ Naghiyeva, İ., S. Literary approach to opinion parallelism of J.W.Goethe and A.Huseinzadeh (On the basis of attitude towards the work “Faust” published in “Fuyuzat” journal) // 2nd International Conference on Evolving Trend in Inter-disciplinary Research & Practices, – New York, Manhattan, USA – 2020, – p.27-32

¹⁶ Vəliyev, Ş. “Füyuzat” ədəbi məktəbi / Ş.Vəliyev. – Bakı: Elm, – 1999. – s.181

çəkilən ədəbiyyatlardan istifadə edərək, əsər üzərində bir neçə il işləmiş və həmin poetik tərcüməni 1970-ci ildə nəşr elətdirmişdir.

Nəzakət Ağazadənin “Faust” əsərindən etdiyi tərcümələr Ə.Hüseynzadənin tərcümə etdiyi hissələrlə paralellik təşkil etmədiyi üçün biz Ə.Hüseynzadə və Ə.Cəmilin tərcümələrini müqayisə etməyə çalışmışıq. Hər iki tərcüməni müqayisə etdikdə aydın olur ki, müəyyən hissəyə qədər tərcümələr bir-birinə uyğundur. Təbii ki, bunlar arasında üslubu fərqlər vardır:

a) Biri XX əsrin əvvəllərinin ədəbi dilini, o biri XX əsrin ikinci yarısının poeziya dilini təqdim edir. Bu cəhətdən, Ə.Hüseynzadənin dilində ərəb-fars tərkibləri çoxluq təşkil etməklə yanaşı, həm də Osmanlı türkcəsinin poetik üslubunu inikas edir. Ə.Cəmilin dili isə müasir ədəbi dilimizin sabitləşmiş – daha sadə şəklini təqdim edir.

b) Tərcümələrdən biri nəslə və nəzmlə, ikincisi nəzmlədir və s.

Qeyd edək ki, Höte şəriyyətinin vüsəti, fəlsəfə və romantikası Ə.Hüseynzadədə daha mükəmməl bir şəkildə təzahür etmişdir. Görkəmli alman dili mütəxəssisi professor Nəzakət xanım Ağazadənin Ə.Hüseynzadənin tərcüməsi haqqındakı fikrini Mövsüm Əliyev belə qeyd edir: “*Əli bəy Hüseynzadənin əruz vəznində “Faust”dan etdiyi tərcümə əvəzəlməzdir. Əgər bu gün həmin tərcüməni alman dilinə çevirsək, eynilə Hötenin “Faust”unu alarıq*”¹⁷. Bu da Ə.Hüseynzadənin tərcüməsinin nə qədər dəqiq və yerində bir tərcümədir deməyimizə əsas verir¹⁸.

Dissertasiyanın “**Füyuzat**” jurnalında romantizm cərəyanının qərbçilik görüşləri və V.Şekspirin “Yuli Sezar” əsərinin nəşr, tərtib və təhlil məsələləri” adlı III fəslinin “**Ə.Hüseynzadə və A.Cövdətin ədəbi münasibətlərinə qərbçilik görüşləri kontekstində baxış**” adlı birinci paragrafında Ə.Hüseynzadə və onun qələm yoldaşlarının Qərbə – müasirliyə doğru irəliləməyin yolunda fəaliyyətlərindən bəhs olunur.

T.Abdullayeva “Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri” adlı kitabında avropalaşmağın bir yolunu da Türkiyə – İstanbul vasitəsilə Azərbaycanda vüsət aldığını diqqətə çatdırır: “*Azərbaycan*

¹⁷ Əliyev, M. Əli bəy Hüseynzadə // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1988, 4 mart. – s.6.

¹⁸ Nağıyeva, İ. S. Ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq “Füyuzat” jurnalında Höte və “Faust”un təqdimi // – Bakı: Journal of Baku Engineering University, – 2020. Vol. 4, №1, s.24-31

maarifçilərinin Qərbə meyilli olması onların türkçülüyə və islamçılığa sevgisindən irəli gəlirdi. Osmanlı nə qədər Şərq idisə, ondan artıq dərəcədə Qərb idi... Ziyalılar Qərblə tanış olduqca milli-mənəvi köklərə – türklüyə və islama daha möhkəm tellərlə bağlanır, onların hər cür şovinizmdən uzaq olan bəşəri mahiyyətini yüksək qiymətləndirirdilər”¹⁹.

XX əsrin əvvəllərindəki türk ictimai-siyasi və ədəbi fikrinin tanınmış nümayəndəsi, “İttihad və Tərəqqi” partiyasının qurucularından biri, “İctihad” məcmuəsinin nəşiri, həkim, şair və tərcüməçi Abdullah Cövdət (1869-1932) hələ tələbə vaxtlarından Ə.Hüseynzadə ilə müsahiblik və dostluq əlaqəsində idi. Onları birləşdirən yalnız təhsil aldıkları elm ocağı deyildi, eyni zamanda sahib olduqları işıqlı fikirlər, düşüncə azadlığı, təfəkkür tərzləri idi. Siyasi bəyan və fəaliyyətlərinə görə öz dogma vətəninə uzaqlaşdırılmış A.Cövdət Avropaya sığınmış bir insandan fərqli olaraq, orada da öz fəaliyyətini davam etdirib, hətta öz elmi keyfiyyətlərini inkişaf etdirmişdi. Abdulla Cövdətin tərcüməçilik istedadını Ə.Hüseynzadə çox yüksək dəyərləndirərək yazırdı ki, Abdulla Cövdət Avropa şairlərini bəzən nəzmən, bəzən də nəsrən tərcümə edir. Fəqət, hansı surətlə olursa-olsun, bu tərcümələr fəvqəladə gözəl alınır. Adətən, əslindən heç vəchlə geri qalmır!.. Göründüyü kimi, Ə.Hüseynzadə və A.Cövdət fikirdaş, əqidədaş olmuş, onların münasibətləri Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının ədəbi-bədii və milli-siyasi düşüncəsinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır²⁰.

Dissertasiyanın III fəslinin ikinci paragrafı **“V.Şekspirin “Yuli Sezar” əsərinin nəşr və tərtib məsələləri”** adlanır. Paraqrafda Abdulla Cövdətin tərcümə etdiyi V.Şekspirin “Yuli Sezar” əsəri və əsərin tarixi müstəvidə uzlaşdığı siyasi vəziyyətlərlə paralel təhlili verilmişdir.

Abdulla Cövdət Şekspiri türkcəyə nə üçün tərcümə edirdi? Onun fikrincə, bir tərəfdən: *“Şekspir başlı-başına bir cahandır; başlı-başına bir kainatdır; başlı-başına bir kövnu-məkandır”*. Digər tərəfdən, hər hansısa bir millət hələ də Şekspirdən bixəbərdir, onu öz dillərinə tərcümə etməyiblərsə, bu gün əxlaq və ədəbiyyat üzrə ən

¹⁹ Abdullayeva, T. Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri / T.Abdullayeva. – Bakı: Avropa, – 2014. – s.6

²⁰ Nağıyeva İ. S. Qərbə - elmi-ədəbi müasirliyə doğru irəliləmə yollarında Ə. Hüseynzadə və A. Cövdətin fikir paralellərinə bir nəzər (“Füyuzat jurnalında”) // – Bakı: AMEA. M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, 2021. № 9, – s.134-144

*geri qalmış millət olmağına şübhə yoxdur. Belə ki, millətlər tərəqqiləri nisbətində Şekspiri anlayırlar”*²¹.

Ə.Hüseynzadə hər nə qədər A.Cövdətin şəxsiyyətinə, əqidəsinə, istedadına vurğun olsa da, məqamı gəldikdə onun müəyyən fikirlərinə (V.Şekspirə bəşərustü bir varlıq kimi yanaşdıqda) tənqidi münasibət də bildirirdi²².

Əbdülhəmid idarəçiliyini Sezar diktatorluğu ilə eyniləşdirən A.Cövdət xalqı azadlığa, demokratiyaya səsləyirdi. Bu fikirlə razılaşan Ə.Hüseynzadə də ona bu əsərin tərcüməsini “Füyuzat”da çap edərək kömək edirdi. O.Bayramlı yazır: “*Ə.Hüseynzadə öz məramı ilə səsləşən ruhuna, məsləkinə uyğun ideyaları nəinki milli klassiklərimizin yaradıcılığında axtarırdı və tapırdı, eyni zamanda dünya klassiklərinin əsərlərində də ədalətsizliyə, hüquqsuzluğa və ictimai haqsızlığa qarşı kəskin etiraz görürdü*”²³.

A.Cövdət də “Yuli Sezar” məqaləsində Brutusun dilindən çıxış edərək ürəyində gəzdirdiyi gizli məqamları gün işığına çıxarırdı.

Brutus vicdanlı bir respublikaçı idi. Ölkəsinin şərəfini öz canından və şərəfindən üstün tuturdu. Öz xalqını oyanmağa, həqqi yerinə qoymağa, mücadilə etməyə çağırırdı: “*Brutus! sən uyuyorsın, kim olduğunu gör. Roma qalacaqmı?.. Söylə, vur, həqqi yerinə gətir; Brutus! uyuyorsın, oyan!*”²⁴

A.Cövdət də öz səsinə ucaldıb öz məmləkətindəki siyasi vəziyyəti əsərin ideoloji stixiyası ilə bütünləşdirir. Brutusu nümunə gətirərək onun çağırışına öz yurdu üçün səs verirdi: “*Uyuyorsanız, oyanın, söyləyin, cəhd edin, həqqi yerinə gətirin. Brutus oyandı, Brutus söylədi, Brutus mücahidə etdi; Roma hürri oldu*”²⁵.

A.Cövdətin bu məqaləsindən sonra ardıcıl olaraq “Yuli Sezar” əsəri “Füyuzat” jurnalında çap olunmağa başladı və cəmi səkkiz

²¹ Cövdət, A. İfadeyi Mütərcim // – Bakı: Füyuzat, – 1907. № 24, – s.381.

²² Nağıyeva, İ.S. “Füyuzat” jurnalında A. Cövdət və onun V.Şekspir yaradıcılığına münasibəti // Naxçıvan: AMEA. Naxçıvan Universiteti, Elmi əsərlər, – 2021. №4 (23), – s.121-127.

²³ Bayramlı, O. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir? (Əli bəy Hüseynzadə) // O.Bayramlı. – Bakı: Mütərcim, – 1997. – s.60

²⁴ Cövdət, A. İfadeyi Mütərcim (Jül Sezar) // – Bakı: Füyuzat, – 1907. № 24, – s.383

²⁵ Yenə orada, s.383

sayda çap oluna bildi. İmtiyazçı Hacı Zeynalabdin Tağıyevə İstanbuldan göndərilən məktub jurnalın fəaliyyətinə xitam verdi.

“Füyuzat” jurnalının sonuncu sayının mündəricatına baxsaq, “Pərdə eniyor”, “Əşar”, “İsbati-iştibah”, “Əlvida”, “Təsəvvürati-əhrraranə”, “Sikkəyə dair” kimi çoxu məzmun və ad baxımında oxucularla halallaşmağa, vidalaşmağa xidmət göstərən yazılardır.

Redaktor Ə.Hüseynzadənin düşüncələrini təsadüflər doğurmurdu. Məsələn, Ə.Hüseynzadə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Təsəvvürati-əhrraranə” şeirini dərc etmişdi: “Gərək insan ola azad, mütləq...” Sanki, M.Ə.Rəsulzadənin bu misralarıyla Ə.Hüseynzadə sözü düşüncələrinin sonrakı və siyasi mərhələsinə, davamına – özünün təbirincə desək, “Əmin arkadaş”a verirdi.

Bu, milli müstəvidə Ə.Hüseynzadəni təqib etməyə, ondan ayrılmamağa və sona qədər ona sadıq qalmağa bir işarə idi.

Dissertasiyanın III fəslinin **“V.Şekspirin “Yuli Sezar” faciəsinin “Füyuzat” jurnalında çap olunması və əsərə Avropa və Türkiyə ədəbi-nəzəri fikri kontekstində baxış”** adlı üçüncü paragrafında göstərilir ki, V.Şekspir yaradıcılığı elə bir mənəvi zirvədir ki, coğrafi sərhədlər, etnik müxtəlifliklər, milli psixologiyalar məhdudluq tanımır. *“Şekspirin əsərləri incəsənətə yeni qanad verməyə başladı. Onların əsasında çox sayda operalar, baletlər, rəsm əsərləri və kinofilmlər yarandı. Tarixdə heç bir dramaturq onun nail olduğu bədii yüksəkliyə qalxa bilmədi, onunla dünyanı dolaşmaqda da müqayisəyə girməyi də onlar özünə qəbahət hesab edərdi”*²⁶.

V.Şekspirin 1599-cu ildə yazılmış “Yuli Sezar” faciəsi beş pərdəlik bir tragediyadır. Əfsuslar olsun ki, bu əsər dramaturqun Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq çap olunmuş əsərləri arasında yer almır. Ona görə də ədəbiyyatımızda əsər haqqında yetərinə məlumat və təhlillərə rast gəlmirik. Əlimizdə keçən əsrin əvvəllərində Abdulla Cövdətin tərcüməsi ilə “Füyuzat” jurnalında çap olunan birinci pərdə və ikinci pərdənin böyük bir hissəsi mövcuddur.

Bu paragrafda V.Şekspirin “Yuli Sezar” əsərin tərcüməsinin “Füyuzat” jurnalında çap olunmasının arxasında hansı əsasların dayandığını, nə məqsəd güdüldüyünü daha yaxşı idrak etmək üçün bu əsərin ingilis və dünya ədəbiyyatındakı analizinə, eyni zamanda

²⁶ Orucov, T. Şekspir dünyası // 525-ci qəzet. – 2023, 6 fevral. – s. 2.

Mestrius Plutarxın tarixi faktlara əsaslanan tərcümeyi-halının burada nə dərəcədə əks olunduğuna aydınlıq gətirmək üçün diqqət yetirilmişdir²⁷.

Dissertasiya işinin **Nəticə** hissəsində tədqiqat boyu aparılan araşdırmalardan əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləşdirilmişdir.

Aparılmış tədqiqat ilk növbədə 1906-1907-ci illərdə 32 sayı çapdan çıxmış “Füyuzat” jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatı, incəsənəti, mədəniyyəti, ictimai-siyasi fikri, fəlsəfi-ideoloji düşüncəsi tarixində çox böyük rol oynadığını və onda Qərb ədəbiyyatı ilə bağlı məsələlərin ayrıca öyrənilməsi aktuallığını təsdiqlədi.

“Füyuzat” jurnalının redaktoru və ideoloqu Əli bəy Hüseynzadə marksizm ideyalarını heç vaxt qəbul etməmiş, Azərbaycan xalqının tədrici dəyişmələr yolu ilə inkişafında müasir dünyanın inkişaf dialektikasını əsas götürmüşdür. O, Avropanın elm və texnikanın, ictimai fikrin inkişafı yolu ilə tərəqqiyə nail olmasına müasir dünyanın reallığı kimi yanaşsa da, eyni zamanda türk xalqlarının keçdiyi şanlı tarix yolunun türk-islam düşüncəsinin vəhdətinin nəticəsi hesab etmişdir. Ə.Hüseynzadənin görüşlərinə görə, Azərbaycan və digər türk xalqlarının müasir tərəqqisi onların tarixən malik olduqları türk-islam potensiyasının müasir Avropanın tərəqqi yoluna əsaslanmaqla həyata keçirilməlidir. O, türklük anlayışına etnostixial enerji qaynağı olaraq baxdığı kimi, İslam dinini də türk xalqlarının müqəddəs dini dəyərlər əsasında birləşmə modeli hesab edirdi. Bu cəhətdən, “Füyuzat” jurnalında Qərb ədəbi-mədəni həyatının əksi, Avropa ədəbi-bədii düşüncəsinə geniş yer verilməsinin əsasında məhz bu baxış durmuşdur.

Ə.Hüseynzadə Qərb ədəbi-bədii fikrinin nəhəng nümayəndələri olan Şillərə və Höteyə təkcə yüksək məzmunla sahib bədii əsərlər yazdıqlarına görə deyil, onların həm də yaradıcılığının milli-ictimai fikir və həyatda oynadığı rol baxımından əhəmiyyət vermişdir. Mütəfəkkirə görə, Şiller öz əsərləri ilə german etnosuna fikir azadlığı ideyalarını təlqin etmiş və bununla da Almanıyanın tərəqqiyə nail olmasında öz rolunu oynamışdır.

²⁷ Nağıyeva, İ.S. Əli bəy Hüseynzadə və Abdullah Cövdətin qərbçilik görüşləri (“Füyuzat” jurnalında) // “Ziya İşığında” Ramazan Qafarlı – 70 Beynəlxalq İctimai və Mədəni Elmlər Konfransı, – Azərbaycan – Bakı, – 15-16 iyul, – 2021, – s.142-148

Ə.Hüseynzadə öz məqalələrində dünya mədəniyyətini sadəcə təbliğ etməmiş, Qərbin uğurlarını öyrənməyin zəruri olduğunu göstərmiş və müasirlərinə şeir yazmaq üçün dünya klassiklərinin əsərlərinə müraciət edib, bunları türkcəmizə nəql edib, xalqımıza çatdırmalarını məsləhət görmüşdür.

Ə.Hüseynzadə “Şiller” məqaləsini həm F.Şilleri Azərbaycan oxucusuna tanıtmmaq üçün, həm də Qərb ədəbiyyatına, teatrına həvəs göstərən milli ziyalıları istiqamətləndirmək naminə qələmə almışdır. Şillerin incəsənət və teatr estetikasına dair yazdığı əsərləri tədqiq etmiş, bu çağırış xarakterli məqaləsində Şillerin nəinki öz xalqının mədəni inkişafında göstərdiyi xidmətlər, həm də bütün bəşəriyyətin inkişafında oynadığı rolundan söhbət açmış, onun yaradıcılıq kredosunun öyrənilməsi tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqatda göstərilir ki, görkəmli rus yazıçısı L.N.Tolstoy da Əli bəy Hüseynzadə və füyuzatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Əli bəy Hüseynzadə Azərbaycan xalqını Tolstoy düşüncəsi, amalı, fəlsəfəsi ilə tanış etmək istəmiş, “Füyuzat” jurnalının ilk nömrəsində “Tolstoyluq nədir?” adlı məqalə çap etdirmişdir. Tolstoyun fəlsəfi görüşlərinə, dini dünyəvi elmlərə olan yanaşmasına xüsusi bir ehtiram bəsləyən Ə.Hüseynzadə onu təkcə Rusiyanın deyil, bəlkə də bütün dünyanın ən böyük yazıçısı hesab etmiş, Tolstoyun yazdığı əsərlərin dünyanın əksər xalqların dilinə tərcümə olunmasını, sürətlə milyonlarca nüsxələrlə nəşr olunmasını, hər bir sözünün böyük bir diqqətlə dinlənilməsini, hər bir nəsihətinin böyük bir rəğbətlə qəbul edilməsini, fikirlərindən bütün mədəniyyət aləminin feyzyab olduğunu müasirlərinə təbliğ etmişdir.

Ə.Hüseynzadə belə hesab edirdi ki, Tolstoyu Azərbaycan mətbuatında Şekspir, Höte, Jan Jak Russo, Viktor Hüqo kimi simalarla müqayisə etmək faydasızdır. Çünki həmin vaxtlarda Qərbin o məşhur ədibləri L.Tolstoyun özü kimi Şərq əhalisinə – “Füyuzat” oxucularına məlum deyildi. Ədib ona görə də, müqayisəni Şərq mütəfəkkirləri ilə aparmağın zərurət olduğunu göstərmişdir.

L.N.Tolstoyun yalnız bir əsəri – “Tanrıyamı, yoxsa Qarunamı xidmət etməlidir?” adlı əsəri “Füyuzat”ın üç sayında dərc olunmuşdur. Ə.Hüseynzadənin məhz bu əsəri seçib nəşr etməkdə məqsəd və məramı bu əsərin insanın mənəvi və fiziki varlığına dəyən

ziyanlardan bəhs etməsidir. Məqsəd bundan ibarətdir ki, müsəlman xalqları, İslam məmləkətləri bu tip vərdişlərin ortaya çıxardığı ictimai fəsadlardan, narahatlıqdan, eyni zamanda başqa xalqlar arasında bu məsələyə oxşar və ya fərqli cəhətlərdən, ələlxüsus, rus xalqının bu barədə ictimai vəziyyəti haqqında məlumat verilsin.

Dissertasiyada bildirilir ki, “Füyuzat” jurnalı öz ideya istiqamətinə uyğun olaraq Qərb ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına müraciət edirdi. Onların seçimi zamanı həmin ədiblərin öz yaradıcılıqları ilə mənsub olduqları xalqın, ədəbi-ictimai fikrin, milli düşüncə və tərəqqinin inkişafında oynadıqları rol nəzərə alınır. Jurnalın görkəmli alman sənətkarı Hötenin yaradıcılığına müraciəti də bu qəbildən idi.

Tədqiqatda araşdırılan məsələlərdən biri də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən ilk dəfə 1906-1907-ci illərdə “Füyuzat” məcmuəsi səhifələrində “Faust”dan bir çox parçaların dərc olunmasıdır. Bu nümunə Əli bəy Hüseynzadənin tərcümələri ilə Azərbaycan oxucusuna təqdim olunmuş və sonradan “İrşad”, “Yeni Füyuzat” və “Şəlalə” mətbəələrində də dərc olunmuşdur. “Faust”un Ə.Hüseynzadə tərcüməsi ilə digər tərcümələrin müqayisəli təhlili göstərdi ki, Ə.Hüseynzadə əsəri tərcümə və təbdil edərkən çalışmışdır ki, həmin illərdə teatr işində mövcud olan bəzi məsələlərə – çatışmazlıqlara münasibət bildirsin.

Ə.Hüseynzadə ilə Ə.Cəmilin tərcümələrinin müqayisəsi nəticəsində aydın oldu ki, bunlar arasında üslubu fərqlər vardır. Tərcümələrdən biri nəsrə və nəzmdə, ikincisi yalnız nəzmdədir. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, hər iki tərcümədə məna bir-birinə uyğundur. Lakin ayrı-ayrı obrazların təqdimində dövrün ideologiyasından gələn fərqlər görünür.

Ümumiyyətlə, İ.V.Höte yaradıcılığı və “Faust” əsərinin tərcüməsi məsələlərinin öyrənilməsi göstərdi ki, jurnal izlədiyi məramına uyğun olaraq İ.V.Höte və onun ədəbi-fəlsəfi düşüncələrinə həssaslıqla yanaşmış, “Faust” əsərindən müəyyən hissələrin tərcüməsini vermişdir.

“Faust” əsərinin Ə.Hüseynzadə tərcüməsi ilə digər tərcümələrin müqayisəli təhlili göstərdi ki, Ə.Hüseynzadə əsərin ruhuna daha uyğun şəkildə tərcümə etməyi bacarmışdır.

Tədqiqatda Ə.Hüseynzadə və A.Cövdətin ədəbi münasibətlərinə qərbçilik görüşləri kontekstində baxılmış və belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Şərq aləminin geriliyini aradan qaldırmağın mühüm yollarından biri olaraq avropalaşmağı, yəni Qərb sivilizasiyasının və mədəniyyətinin əldə etdiyi nailiyyətlərə yiyələnməyi irəli sürən maarifçi realistlər və romantiklər ilk olaraq rus ədəbiyyatına, daha sonra isə rus ədəbiyyatının da bəhrələndiyi Avropa ədəbiyyatına üz tuturdular. Özü Qərb azad fikirliliyi və maarifçiliyindən bəhrələnən və getdikcə zənginləşən düşüncə insanların mədəniyyəti, elm və incəsənəti Azərbaycan xalqına mütərəqqi təsir göstərirdi. Rusiya və Avropaya açılan elm, maarif və mədəniyyət pəncərələri Azərbaycanın Şərq ədəbi-bədii ənənələrini yeni istiqamətdə daha da zənginləşdirir, onu dünya standartlarına uyğunlaşmağa çalışan bir səviyyəyə qovuşmağa istiqamətləndirirdi. Bu cəhətdən, Ə.Hüseynzadə və A.Cövdət fikirdaş, əqidədaş olmuş, onların münasibətləri Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının ədəbi-bədii və milli-siyasi düşüncəsinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

“Füyuzat” jurnalında “Yuli Sezar” əsərinin nəşri ilə V.Şekspir Azərbaycan ədəbiyyatına ilk addımı atmışdır. Jurnalda bu əsərin çap olunması heç də təsadüfi deyildi, o dövrlük siyasi vəziyyət bunu tələb edirdi. “Yuli Sezar” əsərindəki baş qəhrəmanla despotizm başçısı kimi görülən Sultan Əbdülhəmid eyniləşdirilirdi. Bu eyniləşdirilmə də demək olar ki, “Füyuzat” jurnalının nəşrinin dayandırılmasına gətirib çıxarmışdı.

“Yuli Sezar” əsəri XVIII əsrə qədər Avropa ədəbiyyatında da mürtəce abidə elan olunmuş araşdırılmasına və tamaşaya qoyulmasına icazə verilməmişdir. Əsər Azərbaycan dilinə tam tərcümə olunmayıb, əldə olan tərcümə A.Cövdətin bir əsr bundan əvvəl tərcümə edib “Füyuzat” jurnalında çap elətdirdiyi yarımçıq nümunədir.

V.Şekspirin tarixi şəxsiyyətlərdən bəhs edən əsərləri olduğu üçün Yunan tarixçisi Mestrius Plutarxın adı tez-tez onunla birlikdə qeyd olunur. Bunun səbəbi II əsrin əvvəllərində yazılmış “Paralel həyatlar” və ya “Plutarxın yaşamları” adlandırılan tərcümeyi-hallardan ibarət olan tendemdir. Burada soylu yunanların və romalıların ortaq mənəvi fəzilətlərini və ya uğursuzluqlarını işıqlandırmaq üçün 22 cüt

(4 nəfərin isə qarşılıqsız) tərcümeyi-hal verilib. Bu, təkcə təsvir olunan şəxslər haqqında məlumat mənbəyi kimi deyil, həm də yaşadıkları dövrlər haqqında da əhəmiyyətli məlumatlardır. V.Şekspirin də tarixi şəxsiyyətlərin həyatını qələmə alması bu iki şəxsiyyətin yaradıcılıq xətlərinin kəsişməsinə gətirib çıxarır. Yalnız Şekspir deyil, bir çox ədəbi mühitin dühaları bu mənbədən istifadə etmişdirlər.

M.Plutarx Roma və Yunan tarixində tanınmış şəxsləri müqayisə edərkən, prototiplər o qədər yaxşı tərtib edilmişdir ki, Şekspir kimi bir usta teatr dühası üçün bundan dəyərli bir mənbə təəvvür edilə bilməzdi.

Dissertasiya işində “Füyuzat” jurnalında Sezar – Elizabet – Əbdülhəmid üçbucağını şəbəkələndirən A.Cövdətin fikirləri aydınlaşdırılmış, V.Şekspirin “Yuli Sezar” əsərinə Avropa ədəbi-nəzəri fikri kontekstində baxış həyata keçirilmiş, ədəbiyyatımızda ehtiyac olduğu üçün əsər təhlil olunmuş, Avropa və Türkiyə ədəbiyyatında araşdırılması ilə bağlı fikirlərə münasibət bildirilmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusuna dair dərc olunmuş elmi əsərlərin siyahısı:

1. Füyuzatçılarda haqqa münasibət ictimai tərəqqinin əsas amili kimi // Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti, – 05-06 May, – 2017, – s.1137-1138.
2. Füyuzatçıların avropalaşmaq və islamlaşmaq məramı ideyaları və İslamın Qərbə təqdimi // “Dəyişən dünyada xalqların özünüdərk və özünüdərsdiq prosesinin aktual problemləri” Beynəlxalq Elmi Konfrans. – Bakı: Qərbi Kaspi Universiteti, – 01-02 iyun, – 2017, – s.288-290.
3. Füyuzatçıların inkişaf konsepsiyasında tərəqqi əsas keyfiyyət kimi // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Respublika elmi-praktik konfransı. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 15 mart, – 2019, – s.286-288.
4. Milli mücadilənin üçlü düsturu – Türkləşmək, İslamlaşmaq, Avropalaşmaq! // Uluslararası Türk Dünyasında Millî Mücadele ve Edebiyat Sempozyumu. – Bakı/Azərbaycan, – 12-15 Haziran, – 2019, – s.215-218.

5. Первое сравнительное представление Лева Толстого восточному сообществу в журнале «Фуюзат» // – Москва: Мир Науки, Культуры, Образования, – 2020. №2(81), – с.455-458.
6. Literary approach to opinion parallelism of J.W.Goethe and A.Huseinzadeh (On the basis of attitude towards the work “Faust” published in “Fuyuzat” journal) // 2nd International Conference on Evolving Trend in Interdisciplinary Research & Practices. – New York, Manhattan, USA – 2020, – p.27-32.
7. Ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq “Füyuzat” jurnalında Höte və “Faust”un təqdimi // – Bakı: Journal of Baku Engineering University, – 2020. Vol. 4, №1, – s.24-31.
8. Əli bəy Hüseynzadə və Abdullah Cövdətin qərbçilik görüşləri (“Füyuzat” jurnalında) // “Ziya İşığında” Ramazan Qafarlı – 70. Beynəlxalq İctimai və Mədəni Elmlər Konfransı. – Bakı: – 15-16 iyul, – 2021, – s.142-148.
9. Qərbə – elmi-ədəbi müasirliyə doğru irəliləmə yollarında Ə. Hüseynzadə və A. Cövdətin fikir paralellərinə bir nəzər (“Füyuzat jurnalında) // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. №9, – s.134-144.
10. Ə.Hüseynzadənin “Şiller” adlı məqaləsində ədəbi-tənqidi yanaşma // – Naxçıvan: AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Axtarışlar jurnalı, – 2021. cild 15, №4 (41), – s.19-25.
11. V.Hötenin “Faust” əsəri Əli bəy Hüseynzadənin və digər müəlliflərin tərcüməsində // – Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. № 11, – s.269-276.
12. “Füyuzat” jurnalında A.Cövdət və onun V.Şekspir yaradıcılığına münasibəti // – Naxçıvan: Naxçıvan Universiteti, Elmi əsərlər (iqtisadiyyat, filologiya, tarix, coğrafiya, pedaqogika və psixologiya, riyaziyyat), – 2021. №4(23), – s.121-127.

Dissertasiyanın müdafiəsi 20 iyun 2025-ci il tarixində saat 12⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az 1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA Folklor İnstitutunun Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "13" may 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.04.2025

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 39555 işarə

Tiraj: 100 nüsxə